

Ігор Васишин

ОСОБЛИВОСТІ ЛІТУРГІЙНОГО КАЛЕНДАРЯ В «ТИПИКУ» ОТЦЯ ІСИДОРА ДОЛЬНИЦЬКОГО

Літургійний календар у «Типику» о. Дольницького справляє враження недосконалої частини цього уставу через численні авторові скорочення й певні похибки при упорядкуванні, а також через багато змін, які ввійшли до церковних книг упродовж останнього століття. Та все ж цей календар був дуже важливим на етапі виникнення як проміжна ланка між старими календарями і новішими, опрацьованими на основі багатьох джерел. Вивчення його і порівняння з іншими має велике значення для майбутніх реформ церковних книг, зокрема календарних свят і пам'ятей святих.

Ключові слова: літургійний календар, святі, Дольницький, Типик, пам'яті, празник, перенесення свят.

Вступ

«Типик» о. Ісидора Дольницького – це книга, яка містить літургійні приписи цілого церковного року і вважається найважливішим «регулятором» богослужінь в Українській Греко-Католицькій Церкві, своєрідним богослужбовим уставом. Її також можна розглядати як підручник, у якому містяться описи структури відправ добового кола, особливості поєднань служб рухомого і нерухомого циклів, інші важливі нюанси богослужінь, храмових свят тощо.

Ідея створення кишенькового «Типика» сформувалася на тлі відомого літургійного руху¹ через необхідність стисло подати священникам, ченцям і черницям, семінаристам, дякам та мирянам опис богослужінь, який свого часу містився здебільшого в різних великоформатних книгах. Мабуть, саме

¹ Літургійний рух – це рух у Католицькій Церкві XIX ст., який поставив за мету покращити участь усіх присутніх на богослужіннях у церковних відправах. Одним із найяскравіших ініціаторів і представників руху був французький історик, літургіст, абат монастиря в Солемі (у Франції) Проспер Геранже (1805-1875).

остання обставина спричиняла великі незручності в користуванні, позаяк левова частка важливих рубрик була розсіяна по різних книгах: мінеях, октоїхах, тріодях, службениках та інших, попри наявність певної частки приписів також і в уставах.

«Типик» о. Дольницького – це дуже особливий підручник, адже багато рубрик у ньому супроводжуються цінними поясненнями, які визріли на тлі практичного літургійного досвіду автора. Він майже завжди ненав’язливо пропонує власні погляди на ту чи іншу богослужбову практику, щоб таким чином вирішити низку суперечливих літургійних приписів, які наводить для підтвердження своїх переконань стосовно окремих рубрик. Майже всі рубрики для монахів о. Исидор замінив у «Типику» простішими й практичнішими приписами.

Отже, «Типик» о. Исидора Дольницького складається з п’яти розділів:

1. Загальний вигляд богослужінь.
2. Загальні приписи для літургійних відправ (октоїха та мінеї).
3. Приписи для богослужінь мінеї (мінейного кола).
4. Приписи богослужінь тріоді.
5. Приписи для храмових свят.²

Календар, про основну частину якого («нерухомий» цикл) йтиме мова в цій статті, міститься після основних розділів книги, у додатку (с. 541-558 церковнослов’янського видання). Хоча тепер є вже дві редакції українського перекладу «Типика», церковнослов’янський оригінал залишається все-таки унікальним твором, і тому в цій статті аналізуватимемо саме його текст.

Особливості календаря в «Типику» отця Дольницького

Досить глянути на календарну частину «Типика», щоб зрозуміти: перед нами – один із варіантів класичного календаря, загальноприйнятого у візантійському обряді. Він справляє враження аматорського й дещо неповного через невинувдані пропущення імен святих, а також брак у ньому пам’ятей деяких так званих «другорядних» святих, що наявні в більшості часословів. З цього календаря важко виснувати щось про особливості деяких дат через брак детальніших пояснень, хоч імена святих і календарні пам’яті – дуже серйозна річ, і неприпустимо ставитися до них легковажно. Ось найяскравіші з таких прикладів.

Під датою 4 вересня автор подає пам’ять священномученика Вавили, але пропускає згадку про інших святих, які зазначені в часословах (та деяких

² Исидор Дольницький. *Типик Церкви Руско-Католическія*. Львів 1899, с. 5.

мінеях)³. Часослови ж подають, окрім пам'яті Вавили, також пам'ять «тих, які постраждали з ним», а саме: «трьох младенців, його учеників». Якщо відправляти загальну службу, то виникає питання: чи співати службу одному священномученикові (Вавилі), чи мученикам у множині?

Подібна ситуація виникає також із пам'ятями 20 вересня. Тут автор просто згадує св. Євстатія «і тих, що з ним», однак не перераховує їхніх імен, а саме: дружини його Теописії та дітей Агапія і Теоктиста, як це є в часословах. Тут так само, мабуть, краще співати службу багатьом мученикам.

У день 8 жовтня бачимо приклад неузгодженості між часословом і мінеєю. Якщо в першому джерелі є пам'ять свв. Пелагії і Таїсії, то в другому – тільки Пелагії. Дольницький цього разу йде за приписами мінеї⁴.

Наступним прикладом є пропущення імені дружини преподобного Андроніка (Атанасії) 9 жовтня, у день свята апостола Якова. Службу цим преподобним приписано співати на повечір'ї, однак як у часословах, так і в мінеях імена святих подано, а в «Типику» наявна неточність.

26 жовтня автор формулює дві пам'яті так: «великомученика Димитрія і Трясенія»⁵. Відомо, що тут ідеться про спомин великого землетрусу в Константинополі 740 р. Однак траплялися випадки, що деякі священники на відпустах⁶ згадували, окрім св. Димитрія, також і «святого Трясенія», помилково вважаючи це слово іменем якогось угодника, котре звучить подібно до «Арсеній». Очевидно, вони користувалися календарями, де ця пам'ять була вказана неповно. Такі поминання доводилося чути на власні вуха авторові цих рядків. Незважаючи на збіг цього дня церковних служб різних категорій: урочистості св. великомученика Дмитра (як свята з усенічним) і спомину землетрусу (повсякденного характеру), – у церковнослов'янському виданні о. Ісидор помилково подає обидві пам'яті червоним кольором. Українське видання «Типика» в календарі, який повністю є чорно-білим, подає також спрощену назву другої пам'яті в дужках: «Великомученика Димитрія (і землетрусу)»⁷.

³ Тут мова не йде про другу категорію пам'ятей святих «без служби», а власне про першу, яким у мінеях приписано стихири, тропарі та канон.

⁴ Див.: *Мінея*, т. 2. Почаїв 1761, арк. 39 зв.

⁵ У церковнослов'янських часословах ця пам'ять має назву «Воспоминаніє великого і страшного трясенія в Цариграді», або «Воспоминаніє великаго і страшнаго труса в Цариграді». Служба та молитви про оберігання від землетрусу актуальні й сьогодні, особливо там, де трапляється це явище.

⁶ Відпуст (гр. *απολυσις*) – кінцева молитва більшості богослужінь, яку священник читає, обернувшись обличчям до людей, з перерахуванням пам'ятей святкових подій та імен святих, на честь яких посвячено храм і день.

⁷ Ісидор Дольницький. *Типик Української Католицької Церкви* / перекл. з церковнослов'янської отців Василіян. Рим 1992, с. 485.

Далі зауважуємо відсутність у календарі пам'яті св. Ольги (11 липня). У цей день вказано лише пам'ять мучениці Євфимії.⁸

Пам'яті свв. Кирика і Юлити (15 липня) також згадано лише непрямо, без названня їхніх імен. Подано тільки припис, що 14 липня співаємо службу також і мученикам завтрашнім (через святкування 15 липня поліелейного празника св. князя Володимира).

Про святителя Августина, єпископа Гіппонського (28 серпня), також немає жодної згадки.

7 березня подано лише загальний спомин «священномучеників, які були єпископами у Херсоні», однак без імен. Зате в часословах і мінеях вказано їхні імена, а саме: Василія, Єфрема, Капітона, Євгена, Етерія та інших. Така відсутність імен унеможливує не лише поминання цих святих у відпусті, а й підставлення їхніх імен у тексти стихир, тропарів та канонів у разі вживання текстів загальної мінеї при відправі церковного правила.

Службу св. преподобномучениці Февронії (25 червня) устав календаря пропонує поєднати зі службою Предтечі. Однак про те, як здійснити цей припис на практиці (скільки стихир співати зі служб, у якому порядку їх уживати, який порядок має бути для тропарів, канонів тощо), неможливо дізнатися ані з календаря, ані з мінейної частини «Типика». Про це можна довідатися хіба що зі самої червневої мінеї.

Майже ідентичними є випадки поєднання двох служб: свв. апостолів Петра й Павла і Собору дванадцяти апостолів (30 червня), а також служб Усікновення голови Йоана Предтечі і святителів Олександра, Йоана та Павла Нового (30 серпня).⁹

Іноді автор сам відсилає читача до мінейної частини «Типика». Наприклад, у приписах неділі після Різдва (25-26 грудня) він пропонує перейти на с. 202-203 свого «Типика» для ознайомлення з уставом цих днів. Однак в інших подібних випадках він, попри необхідність пояснення, не чинить цього, зокрема в описах таких календарних днів:

- субота і неділя перед Воздвиженням Чесного Хреста;
- субота і неділя після Воздвиження (Чесного Хреста);

⁸ Варто зауважити, що спомину св. Ольги нема також у великому Часослові, виданому у Львові Ставропігійним інститутом 1888 р. Свого часу пропонував не включати до мінеї повну літургійну службу св. Ольги й о. Тит Мишковський, з огляду на відсутність, на його думку, історичних доказів її святості. Детальніше див.: М. Петрович. Вшанування східних та західних святих в Місяцеслові Греко-Католицької Церкви (на матеріалах дискусій Львівської Міжпархіяльної літургійної комісії 1930-1935 рр.) // *Theology.in.UA* (theology.in.ua/ua/bp/theological_source/liturgics/54339/).

⁹ Це приклади приписів для деяких дат календаря, коли рубрики вказують співати ще й служби «вчорашнім» святим, які мали би святкуватися з неабиякою урочистістю.

- неділя святих Отців Сьомого вселенського собору (11 жовтня);
- передріздвяні неділі Праотців та святих Отців;
- суботи й неділі перед Богоявленням і після нього;
- неділя Отців перших шести вселенських соборів (16 липня)¹⁰.

Ці спостереження приводять нас до невтішних висновків. По-перше, незважаючи на ерудицію о. Ісидора, його старанну працю та цінність більшості написаних ним творів, можна ствердити, що календар у його «Типику», на жаль, не може претендувати на офіційний статус через багато недоліків. По-друге, щоб відправити те чи інше богослужіння добового кола, недостатньо лише цього календаря, його можна вживати хіба що в допоміжній ролі, звіряючись з необхідними доповненнями з інших книг: часослова, мінеї, тріоді та інших. Ті, хто добре ознайомлений з особливостями візантійського обряду (зокрема з часословом), відразу зауважать вищезгадані недоліки саме цієї частини «Типика».

Таким чином, розглядаючи календар у «Типику», необхідно перш за все розглядати паралельно з ним також і мінейний розділ цієї книги, порівнюючи при нагоді пам'яті нерухомого циклу з пам'ятями святих із часослова та інших літургійних книг.

Джерела календаря

Для свого «Типика» о. Дольницький використовував численні джерела, які знаходив у різних книгозбірнях протягом усього життя. Від часу прийняття єрейських свячень у віці 26 років (1856) і до виходу «Типика» у світ (1899) він багато працював у бібліотеках та архівах (здебільшого в Римі та Львові) над опрацюванням літургійних книг для написання свого «Типика», а також спорідненого з ним підручника «Про священні обряди грецько-руських Церков». Утім, зацікавлення літургійними питаннями о. Ісидор не покинув аж до смерті († 1924), дописуючи статті на цю тему в різні тогочасні періодичні видання.

Для укладання календаря автор користувався майже тими самими книгами, що й для основної частини «Типика», однак є джерела, на яких він наголошує окремо. До найважливіших із рукописних належать: «*Око церковне*» – рукопис церковного уставу з XVII ст., правдоподібно, переписаний з одного зі стародруків з однойменною назвою, надрукованого в Москві у XVII ст.; *Типікон Львівського університету* – церковнослов'янський устав

¹⁰ Згадку про цю неділю в «Типику» помилково надруковано чорним шрифтом, тоді як усі інші – червоним.

сербського походження з XVI ст.¹¹; *Львівський рукописний типікон* – церковнослов'янський рукопис, який автор називає «*Наш рукописний*» (анонімний, написаний на землях сучасної України, правдоподібно, в Галичині, також у XVI ст.); грецький ватиканський кодекс *Vat.Gr. 784* (1317 р.)¹². Усі вищезгадані типікони є варіантами богослужбового уставу лаври св. Сави біля Єрусалима.

Із стародруків автор уживає різні видання міней, часословів, типіконів, а також так звані «паралітургійні» джерела, як, наприклад, приписи рішень церковної влади (Львівського митрополичого ординаріату), «Календар» відомого священника-єзуїта й свого приятеля зі студентських років о. Миколи Ніллеса¹³ та «*Specimen Ecclesiae Rutheniche*» Ігнатія Кульчинського, ЧСВВ, виданий у Римі в 1733 р.¹⁴

Насправді важко визначити критерій, за яким о. Дольницький укладав свій «Типик» загалом, а особливо календар. Різноманітність літургійних приписів, неузгодженість рубрик, відмінності між постановами синодів і реальними звичаями й традиціями та інші схожі проблеми викликали необхідність ретельного вивчення джерел та нової календарної реформи.

Серед джерел рукописні були, мабуть, найважливішими, адже саме вони становили ту канву, на якій будувалася структура календаря наступних рівнів. У більшості рукописів структура календаря набагато простіша, ніж у друкованих книгах: відсутні багато пам'ятей святих, набагато менше «поліелейних» святих. Здебільшого в рукописах приписана одна пам'ять святого чи священної події на один день, хоч іноді трапляються дві й більше пам'ятей. Є також пам'яті з приписом «*Алилуя*», що означає відсутність тропаря святому на утрени й загалом повсякденну структуру богослужіння, яку не зовсім правильно трактують як великопостову. Згідно зі старими церковними уставами, це власне і є проста буденна служба.

Більшість свят (пам'ятей) апостолів у рукописних джерелах простіші, без поліелею. Тут також нема певних свят і пам'ятей. Наприклад, відразу

¹¹ На жаль, інформації про це джерело дуже мало. Відомо, що це рукописний Єрусалимський устав невідомого автора, переписаний з грецького уставу з доповненнями слов'янських поминань. Цей рукопис початку XVI ст. походить, правдоподібно, з однієї із сербських єпархій, оскільки тут містяться пам'яті саме сербських святих. Дослідження оправи показує, що вона походить із міста Сучави й датується XVII ст.

¹² Один із чотирьох відомих грецьких рукописних джерел нашого об'єкта дослідження (іншими є *Vat.Gr. 101*; *Vat.Gr. 782*; *Vat.Gr. 785*).

¹³ Nicolaus Nilles. *Kalendarium manuale utrisque ecclesiae orientalis et occidentalis: academiis clericorum accomodatum*, т. 2. Oeniponte 1881.

¹⁴ Ignatius Kulczynski. *Specimen Ecclesiae Ruthenicae, ab ordine susceptae fidei ad nostra usque tempora in suis capitibus seu primatibus Russiae cum s. Sede Apostolica Romana semper unitae*. Romae 1733.

кидається у вічі відсутність свята Покрови Богородиці (1 жовтня), якого нема в грецьких книгах, хоча тут мова йде власне про слов'янські рукописні джерела.

Кожен рукопис містить власний перелік слов'янських святих, таким чином виявляючи свою ідентичність. Наприклад, Типікон Львівського університету містить пам'яті святих сербського походження, але зовсім не містить пам'ятей святих Київської Русі, як, зрештою, й інших слов'янських угодників. Крім того, рукописи різняться між собою щодо наявності й кількості додатків.

Систематизація категорій свят

Отець Ісидор Дольницький хотів внести до календаря певні можливі зміни, тобто реформувати і мінейну, і тріодну його частини згідно з вимогами часу й рішеннями церковної влади, соборів та синодів. Зіставляючи «Типик» із давнішими його джерелами, бачимо намагання автора систематизувати категорії свят, а також деякі ускладнення порівняно з попередніми часословами й типіконами.

У разі перенесення служби святого чи свята на неділю автор пропонував службу того святого, яка припадає на неділю (на котру зміщується свято) перенести на день, з якого вона переноситься, тобто здійснити «рокіровку» пам'ятей. Наприклад, якщо свято апостола і євангелиста Йоана Богослова (26 вересня) переносимо на наступну неділю (припустімо, на 29 вересня, коли в календарі на цей день є пам'ять преподобного Киріяка Самітника), то службу св. Киріяку треба було би співати 26 вересня, а в неділю (29-го) поєднувати службу воскресну (чергового гласу) зі службою св. Йоанові Богослову. Однак такі нюанси треба звіряти з уставом у кожному конкретному випадку, бо й тут трапляються винятки.

Пам'яті святих у календарі надруковано двома кольорами: червоним і чорним. Автор пояснює в коментарі, що не можна пропускати служб, зазначених червоним кольором. Також не можна прилучати в ці дні заупокійні служби.

Класифікуючи різні служби нерухомого циклу, автор застосовує дев'ять типів умовних позначень:

1. Хрестик у колі з чотирма крапками – Господське свято з посвяттям;
2. Хрестик у колі з двома крапками – Богородичне свято з посвяттям;
3. Хрестик у колі без крапок – свято з усенічним без посвяття;
4. Хрестик без кола – поліелейне свято;
5. Півколо з чотирма крапками – свято з «великим» славослов'ям на утрени;

6. Півколо з трьома крапками – святий «на 6»¹⁵ із повсякденним («малим») славослов'ям¹⁶;
7. Півколо з двома крапками – святий «на 4»¹⁷;
8. Півколо з одною крапкою – святий з тропарем;
9. Півколо без крапок – святий без тропаря. Однак тут автор зазначає, що нині в часословах практично не існує пам'ятей святих без тропаря.

Римські впливи

Першим і чи не найважливішим «латинським» впливом на нерухому частину календаря є зміна категорії свята *Зачаття святої Анни, коли зачала Пресвяту Богородицю* з поліелейного (а згідно з деякими джерелами, і «бдінного») на богородичне з передсвяттям, восьмиденним посвяттям та новою назвою *Непорочне Зачаття Пресвятої Владичиці нашої Богородиці і Приснодіви Марії*. Ця зміна ускладнила богослужбовий устав, особливо тоді, коли це свято чи його посвяття збігається з неділею Праотців. «Стару» службу цього дня (Зачаття св. Анни) автор переніс на передсвяття (попередній день, тобто 8 грудня). Така зміна підкреслювала важливість догми про Непорочне Зачаття Богородиці, проголошеної папою Пієм IX у 1854 р., не тільки для Римської, а й для цілої Католицької Церкви.¹⁸

Оскільки в більшості попередніх джерел не знаходимо нічого подібного, це свідчить про календарне нововведення о. Дольницького. Аналогічні приписи містяться в постановах і рішеннях Львівського собору 1891 р., автором літургійних глав якого був він сам.¹⁹

¹⁵ Автор «Типика» пояснює, що категорія так званого святого «на 6» означає, що всі шість стихир на вечірні в переддень такого свята присвячені власне пам'яті цього святого; так само канон на утрени треба би співати на 6 тропарів.

¹⁶ Так зване «мале» славослов'я насправді за текстом довше, ніж «велике». Адже воно складається з двох основних частин: *Слава в вишніх Богу...* і *Сподоби Господи в день цей...* та, згідно з приписами, має читатися. Натомість велике співається і має трохи іншу структуру.

¹⁷ Категорія святого «на 4» означає, що пам'ять цього святого є нижчої категорії, але текст добового кола містить 4 стихирі на вечірні, а кожна пісня канону утрени містить 4 тропарі.

¹⁸ Цікаво, що в Часослові 1888 р. взагалі немає передсвяття Непорочного Зачаття Богородиці (в день преп. о. Потапія припускається навіть співати *Аллилуя* (або тропар), тобто служба має буденний вигляд. Саме свято 9 грудня поліелейне зі «старими» тропарем, кондаком та величанням. Але відпуст явно видозмінений «еяже пренепорочного зачатія торжественний празник світло праздуємо і всіх святих...» (про св. Анну тут навіть не згадано...), однак і посвяття звичайно немає (див.: *Часослов, гречески Орологіон, содеражащ в себі послідованіє всіх часов церковних...* Львів 1888, с. 339).

¹⁹ *Чинности і Рішення Руского провинціального Собора въ Галичині отбувишого ся во Львові въ році 1891*. Львів 1896, с. 132-138 (глава 6).

Другою помітною зміною, внесеною до календаря, є припис урочистого святкування празника св. Йосифа-Обручника разом із святом Собору Пресвятої Богородиці, тобто 26 грудня, на другий день після празника Різдва Христового. Деякі попередні джерела хоч і містили таку згадку цього дня (наприклад, «Око церковне», деякі з часословів та ін.), але не подавали служби цьому святому, за винятком хіба що тропаря і кондака. Автор скомпонував нову урочисту службу з литією, у текстах якої, згідно з традиціями Римської Церкви, особливо підкреслює «дівство» св. Йосифа. Можна припустити, що ця пам'ять спочатку потрапила до візантійських календарів 26 грудня не так через особливий культ св. Йосифа у візантійському обряді, як через існування припису перенесення пам'яті св. Йосифа з неділі після Різдва (в яку, власне, завжди був і досі є припис її святкування разом із пам'яттями пророка і царя Давида та Якова, брата Господнього) на понеділок у тому разі, якщо Різдво святкується в неділю. Тоді рівно через тиждень, у наступну неділю, яка припадає на 1 січня, слід святкувати три свята: Обрізання Господа нашого Ісуса Христа, св. Василя Великого, а також неділю перед Богоявленням. Правдоподібно, через це перенесення і брак знання переписувачів щодо його причини поступово «понеділкова» служба стала дублювати недільну й посприяла вшануванню Йосифа-Обручника, виникненню ще однієї пам'яті в календарі.

У XIX ст. культ св. Йосифа відроджується і зростає в усій Католицькій Церкві. Саме через це східні католики перебирають цю побожність. Заклики двох римських пап: Пія IX через енцикліку «*Quemadmodum Deus*» (1870) та Лева XIII через енцикліку «*Quamquam pluries*» (1889) – дали богословські напрямки для відродження цього культу. Тексти, написані Ісидором Дольницьким, були віддзеркаленням згаданих папських документів. Автор підкреслює в цих літургійних творах цнотливість св. Йосифа, а також його роль як покровителя Церкви.

Інші зміни

Однією з помітних змін у календарі стало перенесення пам'яті преп. Атанасія Афонського з 5 на 6 липня у зв'язку з рішенням Львівського собору 1891 р. святкувати 5 липня пам'ять свв. рівноапостольних Кирила і Методія, учителів слов'янських. Ось як про це пояснюють «Львівські архиєпархіальні відомості»:

Для цілої Церкви латинського обряду є призначений день 5 лат. липня²⁰ для пам'яті св. апостолів Кирила і Методія, а день 12 лат. листопада як

²⁰ Під скороченням «лат.» (латинський) автор розуміє новий (григоріанський) календар.

річниця мученицької смерті для св. священномученика Йосафата. Синод наш в руському тексті означив для тих обох свят той самий, але не календарний, а природний день, і тому постановив святкувати св. Кирила і Методія 23 руського²¹ червня (5 латинського липня) і св. Йосафата 31 руського жовтня (12 лат. листопада). Але оскільки різниця обох календарів протягом століть змінюється, то треба було би вже цього року, щоб день природний був той самий, перенести св. Кирила і Методія на 22 руське червня, а св. Йосафата на 30 руське жовтня, а в наступних століттях мусили би дні ті знову інакше означеними бути. Щоб, отже, такій несумісності запобігти, Митрополичий ординаріят вирішив за згодою преосвящених єпископських ординаріятів Перемишльського під Ч. 819 від 20 лютого 1899 року і Станіславського під Ч. 2171 від 20 травня 1900 року, що потрібно унаочнити тотожність не природного, а календарного дня...

Розпоряджається через те від усіх наших ординаріятів, що, вже почавши від цього року, потрібно святкувати:

- 1) Пам'ять святих апостолів Кирила і Методія як свято поліелейне 5 руського липня без перенесення його на наступну або попередню неділю, а пам'ять святого Атанасія Афонського належить перенести з 5-го на 6-те липня і святкувати разом із св. Сисоєм Великим.
- 2) Пам'ять святого священномученика Йосафата поставляється 12 рус. листопада, маєтсья святкувати з Всенічним, і якщо випаде в день седмичний, то належить перенести її на наступну неділю.

Від Митрополичого ординаріату 8 червня 1900 року.²²

Цікавою зміною було також скасування святкування пам'яті святих Варлама і Йоасафа (19 листопада). В «Архиепархіальних відомостях» за 21 жовтня 1901 р. читаємо, що цю пам'ять потрібно опустити у зв'язку з тим, що історична автентичність цих святих не доведена. А 19 листопада потрібно спогадувати пам'яті лише основних святих: пророка Авдія і мученика Варлама (тут мова йде про іншого Варлама, однойменного святого, мученика IV ст.).

Список цей створено на підставі Мінеї Почаївської 1761 року і Тріоді Почаївської постової 1784 р. і квітної 1786 р. Де книги ті приписували поліелей *ad libitum*, там взято в списку лише велике славослов'я, а де в книгах було і велике славослов'я *ad libitum*, там воно в списку приписується. Але пропущено з Мінеї 19/XI Йоасафа і Варлама (з поліелеєм), позаяк історичність тих святих є сумнівною; дано св. Іллі 20/VII

²¹ Руського – тобто за юліанським календарем.

²² *Львівські Архиепархіальні Відомості*. Львів 1900, с. 62.

всенічне, у згаданій мінеї поліелей, навіть велике славослов'я лише ad libitum має...²³

Однак тут не вказано прямо, що життєпис Варлаама і Йоасафа – це фактично відома християнізована легенда про Будду²⁴, яка потрапила до літургійних пам'ятей через тогочасні незнання укладачів літургійних календарів і через брак критичних досліджень щодо неї.

У «Типику» також бачимо перенесення дати святкування пам'яті священномученика Йоасафата, єдиного на той час греко-католицького святого, на 12 листопада з 19 вересня, редукування пам'ятей руських святих, наприклад, пам'яті перенесення мощей свв. Бориса і Гліба (2 травня), блаженної княгині Київської Ольги (11 липня) тощо²⁵. У самому тексті «Типика» автор коментує це так:

«Церковне Око», і Почаївський трефологійон 1777 року, і наш рукописний типик подають ще й службу Перенесення мощів святих страстотерпців руських Бориса і Гліба; однак, оскільки ані наша Почаївська мінея, ані Московський типик її не подають, ані навіть не згадують, залишається на бажання співати її чи ні, чи співати з поліелеєм, як має «Церковне Око» і Почаївський трефологійон, або без поліелею, разом зі службою св. Атанасія, як подає наш рукописний типик. Зрештою, пам'ять святих мучеників випадає 24 липня, і тоді співаємо їхню службу; але там, де є храм, не треба її відкидати.²⁶

Варто зауважити, що поліелейні свята, які в рукописних джерелах трапляються набагато рідше, тут приписані частіше, а саме: майже всім апостолам, а також більшим святам, серед яких є і свята з категорії богородичних. Наприклад, Покладення св. ризи Богородиці у Влахерні (2 травня), Перенесення пояса Богородиці (31 серпня), Знайдення голови чесного і славного пророка, предтечі і хрестителя Йоана (24 лютого і 25 травня). Це стосується і деяких пам'ятей руських (київських) святих: св. Володимира (15 липня), свв. Бориса і Гліба (24 липня) та інших.

Те саме можна сказати й про надання певним святам «бдінного» статусу, наприклад: св. мученика Дмитрія Солунського (26 жовтня), св. великомученика Юрія (23 квітня), св. архистратига Михаїла (8 листопада), св. пророка Іллі (20 липня), Покрову Богородиці (1 жовтня) тощо.

²³ *Львівські Архиепархіяльні Відомості*. Львів 1901, с. 118.

²⁴ Ця тема непогано висвітлена в літературі на тему агіографії. Для початкового ознайомлення з тематикою варто звернутися до електронних енциклопедій: православної (www.pravenc.ru/text/154239.html) і католицької (www.newadvent.org/cathen/02297a.htm).

²⁵ *Львівські Архиепархіяльні Відомості*. Львів 1901, с. 119.

²⁶ І. Дольницький. *Типик Церкве Руско-Католицькїя*, с. 552.

Перенесення свят на наступну (або ж, у деяких випадках, попередню) неділю насправді також є ускладненням календаря. Тут маємо припис про такі перенесення обох свят апостола Йоана Богослова (26 вересня і 8 травня), св. великомученика Юрія (23 квітня), празника Покрову Богородиці (1 жовтня), св. пророка Іллі (яке недавно, рішенням Львівського собору 1891 р., отримало статус «бдінного» свята), св. священномученика Йосафата (12 листопада), Усікновення голови св. Йоана Хрестителя (29 серпня). Щодо рухомих свят, то це стосується хіба що празника Пресвятої Євхаристії, який святкується у четвер після Неділі всіх святих. Його також приписано перенести на наступну неділю, починаючи святкувати восьмиденне свято «від посвяття» (прецедент) саме в цей четвер²⁷.

Складнощі виникають не лише через поєднання двох служб (святкової з недільною), але й від своєрідної «рокіровки» святкових днів, а інколи – непотрібного збігу двох поліелейних свят в одну й ту саму неділю. З одного боку, такі зміни мали за мету донесення до людей текстів святкових богослужінь, на які вони не змогли б потрапити під час буднів. Але, з іншого боку, можна все ж припустити, що це відбувалось і через применшення ролі недільного дня, тобто через відсутність трактування неділі як малої Пасхи.

Пропущення і скорочення

У календарі (як, зрештою, і в «Типику» загалом) – незрозуміло чому, але, найправдоподібніше, через помилку автора – не знаходимо навіть згадки про Успенський піст. Адже, незважаючи на відсутність змін у літургійних відправах, тогочасні приписи строго зобов'язували вірних до утримання від певних видів їжі й від гучних забав, про що свідчать документи Львівського собору 1891 року²⁸. Гнучкість щодо пам'ятей деяких святих можна виправдати пастирським хистом і досвідом, адже складно відспівати багато служб в один день, особливо при поєднанні їх із посвяттям, передсвяттям тощо.

Кількість святих слов'янського походження в цьому календарі навряд чи можна вважати оптимальною. Однак, якщо порівняти, з одного боку, відсутність їх у попередніх джерелах і тенденцію до ще більшого скорочення, а з іншого – надто велику кількість пам'ятей у російських мінеях (що є дуже непрактичним явищем, зокрема через примітивність новоство-

²⁷ І. Дольницький. *Типик Церкви Руско-Католицескія*, с. 504.

²⁸ Детальніше про це див.: *Чинности і Рішення Руского провінціального Собора*, титул XI, с. 241.

рених текстів та ускладнення відправ), то автора календаря можна зрозуміти. Він завжди намагався йти на компроміс.

У часословах, які були тоді в ужитку в Галичині, пам'яті святих, можна розділити на дві категорії:

- перша – це основні пам'яті, які мають власні тексти богослужінь;
- друга – пам'яті, позначені дещо меншим шрифтом, які здебільшого не мають ані текстів, ані тропарів.²⁹

Отець Дольницький не мав відваги вводити до календаря пам'яті святих латинської (римо-католицької) традиції через опозицію свого оточення. Йому довелося свого часу бути «межи молотом і ковадлом», тобто посеред різних угруповань священиків у Галичині, які були тенденційно налаштовані щодо введення тих чи інших рубрик і пам'ятей у богослужбові книги. Одна група, яка особливо підкреслювала свою «відданість католицизмові», обстоювала введення латинських практик до богослужінь і «західних» святих до календаря, інша ж ратувала за незмінність візантійського обряду та виступала проти введення будь-яких латинських практик, не завжди спираючись на критичне осмислення цих проблем.

Через це о. Ісидору довелося зайняти «золоту середину» і старатися реформувати календар, фактично започатковуючи нову традицію, на основі вже існуючих книг, присисів церковної влади та власних досліджень джерел. Можна ствердити, що деякі недоліки його календаря були певною мірою виправлені згодом, приблизно через пів століття після виходу в світ «Типика» о. Дольницького.

Реформи календаря в першій половині ХХ століття

Хоча досі немає видання нового типика, у «Часослові», виданому в Римі 1950 р.³⁰, а також у римських літургійних виданнях книг, зокрема в «Апостолі»³¹ 1955 р., бачимо в календарях багато нових пам'ятей святих³².

²⁹ Такий порядок є в різних джерелах. Зокрема, одним із найкращих прикладів цього є Часослов 1888 р. (див.: *Часослов, грецески Орологіон, содержаиц в себи послідованіе всіх часов церковних, от частей же премінних точію єдино послідованіе покаянне повседневноє і єдино недільноє октоїховоє, к употребленію на особні, такожде тропарі і кондаки всіх служб подвижних і неподвижних, послідованіе Пасхи і інших нікіїх моленій с прилученієм Індиктіона і Пасхалії і лунника*. Львів 1888). Це видання, яке вважалося загальноприйнятним основним текстом для греко-католиків, вийшло з благословення тодішнього митрополита Сильвестра Сембратовича й протягом довгого періоду було в ужитку на парафіях для відправлення незмінних частин добового кола, а також для приватного моління священиків.

³⁰ *Часослов*. Рим 1950.

³¹ *Апостол*. Рим 1955.

³² М. Петрович. Вшанування східних та західних святих.

Це не лише слов'янські святі, а й святі римської традиції та інших Східних (Орієнтальних) Церков. Більше немає приписів про перенесення свят на неділю. *Recensio Ruthena* римського «Часослова» містить такі пам'яті святих слов'янського походження:

- св. Аврамія Ростовського (29 жовтня),
- св. Євфросинії Полоцької (23 травня),
- св. Кирила Турівського (28 квітня),
- св. Микити, стовпника Переяславського (24 травня),
- свв. мучеників Михаїла і Теодора Чернігівських (20 вересня),
- св. Стефана Володимир-Волинського (27 квітня),
- Собори преподобних печерських отців:
 - тих «що спочивають в ближніх печерах св. Антонія» (28 вересня),
 - тих, «що спочивають в дальніх печерах» (28 серпня).
- св. В'ячеслава, князя Чеського (28 вересня),
- св. Йоана Рильського (19 жовтня),
- св. Климента Охридського (27 липня).

Останні три пам'яті вперше потрапили до католицького видання.

Тут з'являються також пам'яті святих інших християнських традицій, а саме:

- св. Франциска Асизького (4 жовтня),
- св. пустельника Марона (14 лютого),
- св. Ніла Гроттаферратського³³ (27 вересня),
- св. рівноапостольної Ніни, просвітительки Грузії (14 січня),
- св. мученика Кузьми, пресвітера вірменського (5 червня),
- свв. мучеників Дамаських: Франциска, Муція, Рафаїла та інших, що з ними постраждали (5 липня),
- св. Гебре-Михаїла, пресвітера ефіопського (28 серпня).

До офіційних видань знову повернуто назву свята *Зачаття святої Анни, коли зачала Пресвяту Богородицю* (9 грудня). Тропар свята Непорочного Зачаття Богородиці авторства Дольницького нині не вживається, у нових офіційних римських книгах міститься старий тропар свята Зачаття св. Анни. Передсвяття (8 грудня) має новий, інший тропар; відсутні приписи про посвяття і віддання цього свята. Служба, яку написав о. Доль-

³³ Його навряд чи можна вважати святим іншої традиції, адже в заснованому ним монастирі досі дотримуються візантійського обряду. Однак у календарях греко-католиків слов'янської традиції він з'являється вперше.

ницький, не є обов'язковою, хоч її містять деякі видання-переклади, як-от знаний василіянський «Молитвослов»³⁴. Ще в давніших ізборниках були тексти обох служб, і на вибір настоятеля (ігумена чи пароха) полишалося, котру саме з них співати: чи оригінальну службу Зачаття св. Анни, а чи нову, авторства о. Исидора.

Тексти о. Дольницького Непорочному Зачаттю не зовсім відповідають богословській думці та літургійній традиції християнського сходу, зокрема літургійним текстам візантійського обряду. Це показав відомий римський професор-маріолог Ермано Тоніоло, запропонувавши повернутися до текстів, спільних із православними Церквами: «...відкриваючись до екуменічного завтрашнього дня, намагатимемося віднаходити спільну богословську й літургійну єдність у відправі Непорочного Зачаття як догми, божественно об'явленої, але глибоко вкоріненої у людській історії»³⁵.

Пам'ять св. Йосифа святкується тепер лише в неділю по Різдві, її немає 26 грудня. Спомин св. Атанасія повернуто на 5 липня, є на своєму місці й згадка про св. Ольгу, княгиню Руську (11 липня). Також маємо пам'ять св. Августина (28 серпня).

Висновок

Церковний календар – це неначе живий організм, який постійно потребує оновлення, і календар у «Типику» о. Дольницького – дуже гарний приклад спроби календарної реформи на основі багатьох літургійних джерел та церковних документів. Це зразок систематизування категорій різних свят і пам'ятей для практичного вжитку, а також для якнайкращого донесення до народу християнських правд віри та звичаїв. Переглядаючи цей календар, можемо ствердити, що перед нами – віддзеркалення епохи ХІХ ст. у її книзі-сучаснику, літургійному документі. Бачимо в ньому елементи поміркованої, так званої «суплементарної» латинізації, а також тенденцію до практичності й відданості власним традиціям.

Однак автор дещо поквавився зі спрощенням свят і певними змінами. Він пропускає деякі пам'яті святих, скорочує їхні назви, що чинить календар неспроможним претендувати на офіційність. Пропонуючи перенести багато свят на неділю та занадто захоплюючись поєднаннями служб, о. Дольницький також не врахував усіх нюансів і тим самим ускладнив

³⁴ *Молитвослов*. Рим – Торонто 1990.

³⁵ Ermanno M. Toniolo. La celebrazione liturgica dell'Immacolata Concezione nel rito bizantino-ucraino cattolico // *De cultu Mariano saeculis XIX-XX: Acta congressus mariologici-mariana internationalis in Sanctuario Mariano Kevelaer (Germania) anno 1987 celebrati*, т. II, extractum. Roma 1991, с. 217-241.

календар, фактично без потреби вводячи зміни, які були неприйнятними для інших Церков тієї ж традиції.

Тому, незважаючи на важливий етап у реформі пам'ятей святих і церковних празників, здійснений у «Типику» о. Ісидора Дольницького у ХІХ ст., необхідним було нове поетапне реформування календаря, як це видно з римських видань літургійних книг першої половини ХХ ст.

Сьогодні необхідно продовжити вивчення джерел, щоб виробити нове бачення календаря з «Типика» о. Дольницького як з огляду ретроспективи, так і з огляду порівняння його з іншими спорідненими календарями різних християнських традицій. Цей крок є необхідний для переосмислення скомпонованих у «Типику» джерел, а також для нових пропозицій щодо наступної календарної реформи, бо для постійного оновлення нашої літургійної традиції слід брати до розгляду як особливості різноманітних приписів, так й історію впроваджених змін.

Ihor Vasylyshyn

**PECULIARITIES OF THE LITURGICAL CALENDAR
IN FR. ISYDOR DOLNYTSKY'S TYPICON**

The author shows peculiarities of the liturgical calendar in Fr. Isydor Dolnytsky's Typicon, a basic book regulating Divine Worship in the Ukrainian Greek Catholic Church. The calendar appears to be incomplete and imperfect due to many abbreviations and some mistakes in ordering as well as many changes introduced into the Church books during the last century. However at the stage of its composition it was very important as transitional link between old and new calendars. The study of the Typicon and its comparison with other sources are significant for future reforms of liturgical books, especially for revision of saints' memorials and feasts.

Keywords: liturgical calendar, saints, Dolnytsky, Typicon, saint's memorials, feast, feast transferring.